

Анжеліка Баран,

доцент кафедри міжнародного права та
міграційної політики

Західноукраїнського національного
університету

ORCID: orcid.org/0000-0003-2134-1325

Ірина Базан,

студентка юридичного факультету

Західноукраїнського національного
університету

ЩОДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Представлено та проаналізовано сучасні міжнародно-правові механізми щодо захисту прав дітей під час збройних конфліктів, особливості застосування та їх ефективність. Виокремлено причини та наслідки порушення міжнародних актів з питань захисту прав дітей під час збройних конфліктів. Запропоновано шляхи вирішення вказаної проблеми, зокрема акцентовано увагу на прогалинах у законодавстві та недійсності домовленостей на практиці. Розглянуто окремі положення Женевської конвенції 1949 р. та Додаткових протоколів до неї 1977 р., проаналізовано Конвенцію ООН про права дитини 1989 р. та Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 р.

Ключові слова: міжнародно-правові механізми захисту прав, збройний конфлікт, право на захист, право на безпеку, права дітей.

Бібл.: 15

Baran A., Bazan I.

On the issue of international legal mechanisms for the protection of children's rights during armed conflicts.

Modern international legal mechanisms for the protection of children's rights during armed conflicts, the particularities of their application in temporarily occupied territories and the effectiveness of such protection are presented and analyzed. The causes and consequences of violations of international acts on the protection of children's rights during armed conflicts are highlighted. Ways to solve this problem are proposed, in particular, attention is focused on gaps in legislation and invalidity of agreements in practice.

Separate provisions of the Geneva Convention of 1949 and Additional Protocols to it of 1977 are considered, the UN Convention on the Rights of the Child of 1989 and the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Participation of Children in Armed Conflicts of 2000 are analyzed.

It was concluded that the existence of international legal acts on the protection of children's rights during armed conflicts does not guarantee their effective implementation during hostilities. In our opinion, this is due to the fact that the legislator in peacetime could not foresee the challenges and issues that would need to be regulated in wartime. Also, the parties to the armed conflict must clearly comply with their obligations regarding the protection of civilians in general, children in particular, not only under international humanitarian law, but also under the norms of general international law. The state, as the entity primarily responsible for the safety of its population, needs to increase the level of coordination and interaction regarding the needs of children during armed conflict. In armed conflict, children suffer indescribably, and this suffering will have long-lasting consequences.

Keywords: international legal mechanisms for the protection of rights, armed conflict, the right to protection, the right to safety, children's rights.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської держави проти України гостро підняла питання захисту прав дитини. З 24 лютого 2022 р. майже кожного дня стає відомо про нові випадки порушення прав дітей: на життя, на здоров'я та розвиток особистості, право бути з сім'єю, а також право на турботу і захист тощо. Діти зазнають поранень, каліцтв та контузій. За інформацією Офісу Генерального прокурора України, станом на 15 червня 2022 р. більше як 892 дитини в Україні постраждало з початку повномасштабного

вторгнення держави-агресора: 313 дітей загинуло і 579 поранено. Встановити точну кількість дітей, які постраждали у зонах бойових дій на окупованих територіях поки що неможливо [1]. Порушені права дітей мають бути відновлені та захищені з допомогою як національних, так і міжнародних інституцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичне підґрунтя наукової розвідки становлять сучасні міжнародно-правові акти у сфері захисту прав дитини, а також наукові праці вчених, зокрема: О. Г. Турченко, І. С. Щебетун, О. В. Кривов'яз, І. П. Васильківська, Г. Є. Мазур, М. М. Чеховська та ін. Проте вагомі напрацювання науковців не вичерпали можливостей дослідження широкого кола питань, пов'язаних з функціонуванням міжнародно-правових механізмів захисту прав дітей під час збройних конфліктів.

Метою статті є аналіз дієвості міжнародно-правових механізмів захисту прав дітей під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. До середини минулого століття питання захисту прав дітей не було предметом регулювання міжнародно-правових актів, це була прерогатива національного законодавства. Лише після багаточисельних жертв серед дітей після Другої світової війни це питання було порушено на міжнародному рівні.

20 листопада 1989 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла та відкрила для підписання Конвенцію про права дитини, яку 27 лютого 1991 р. ратифікувала наша держава [2]. Це найбільш послідовний та вичерпний документ про права дитини, який не тільки визначає політичні, економічні, соціальні, культурні права дітей до 18 років, а й проголошує право дитини на її захист та обов'язковість створення для цього необхідних умов. Ратифікувавши Конвенцію, держави (в т. ч. й Україна) взяли на себе обов'язок захищати дітей від дискримінації, сексуальної, комерційної експлуатації, насильства й особливо піклуватися про дітей-сиріт та біженців.

Сьогодні вказаний документ також відіграє важливу роль, оскільки незахищеність прав та свобод дітей під час збройного конфлікту на Сході України – новий, суттєвий виклик для нашої держави. Часто діти гинуть не лише внаслідок боїв, а й через недоїдання та хвороби, спричинені або загострені конфліктом. Діти утримуються як заручники, піддані сексуальній експлуатації [3]. Опіраючись на положення Конвенції ООН про права дитини є можливість притягнути до відповідальності як державу, так і військовослужбовців.

Важливим документом, щодо захисту прав дітей під час збройних конфліктів є Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, який передбачає, що держави-учасниці зобов'язуються вжити «всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях» [4]. Крім того, Факультативний протокол також зобов'язує держав-учасниць вживати всіх можливих заходів з метою попередження вербування і використання у воєнних діях осіб, які не досягли 18-річного віку, озброєними групами, відмінними від збройних сил держави. Такі заходи мають охоплювати прийняття правових актів, що необхідні для заборони і криміналізації такої практики.

Україна, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах, підтвердила готовність протистояти їх згубному і масштабному впливу на дітей, засудила неправні зазіхання на них в умовах воєнних дій та напади на об'єкти, де зазвичай перебувають діти (зокрема, школи та лікарні) і які охороняються міжнародним правом. Україна визнала необхідність посилення захисту дітей від участі у збройних конфліктах. Факультативний протокол є частиною національного законодавства, але відомо проблеми, пов'язані з реалізацією його положень (на них, зокрема, вказує Комітет ООН з прав дитини) [5]. Незважаючи на те, що військовий конфлікт відбувається безпосередньо на території України, відкритими наразі залишається безліч питань. Не визначено, чи є Факультативний протокол законом прямої дії і чи можна його безпосередньо застосовувати у суді для захисту прав дітей. Невідомо, чи можна посилатися прямо на Факультативний протокол, або необхідно опиратися на інші – неіснуючі наразі – норми національного законодавства, що розкривають його положення. Це означає ускладнення захисту дітей, що постраждали у військових конфліктах, оскільки українське законодавство містить норми, що врегульовують статус дітей-біженців та дітей-шукачів притулку, але немає положень щодо дітей, що постраждали внаслідок збройного конфлікту на території України.

Питання захисту дітей у збройних конфліктах також регулюють нормативно-правові акти, які захищають права цивільного населення загалом під час воєнних дій, а саме: IV Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. [6], Додаткові протоколи I і II до Женевських конвенцій 1977 р. [7], Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 1999 р. [8], норми звичаєвого гуманітарного права та ін.

Так, стаття 24 Женевської конвенції 1949 р. передбачає, що «сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин ... їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями». Стаття 50 цієї Конвенції покладає обов'язок на окупаційну державу «в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту» [9].

Відповідно до ст. 4(3) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 р. (Протокол II) «дітям забезпечується необхідне піклування та допомога, зокрема: а) вони отримують освіту, включаючи релігійне й моральне виховання, згідно з побажаннями їх батьків або, в разі відсутності батьків, тих осіб, які опікуються ними» [7].

Конвенція МОП «Про заборону та негайні заходи щодо викорінення найгірших форм дитячої праці» від 1 червня 1999 р. [8] закріплює участь дітей у збройних конфліктах як найгіршу форму дитячої праці.

Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. [10] визначає як військовий злочин набір чи вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі у бойових діях.

Рада Безпеки ООН протягом останніх 20 років ухвалила низку резолюцій: 1261(1999) [11], 1379 (2001) [12], 1460 (2003) [13], 1539 (2004) [14] та 1612 (2005) [15] про захист дітей, які потрапили у ситуацію збройного конфлікту.

Отож, усі сучасні міжнародно-правові механізми захисту прав дітей в умовах збройних конфліктів можна поділити на дві групи за часом дії:

– «до збройного конфлікту». На цьому етапі сторони конфлікту зобов'язані вжити превентивних заходів щодо недопущення осіб, які не досягли 18-річного віку від участі у збройних конфліктах. До таких заходів належать:

- обмеження призовного віку (ст. 1-3 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах);
- евакуація дітей (ст. 78 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) [7];
- неприпустимість вербування дітей (ст. 4 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах);
- «після конфлікту» – на цьому етапі надається захист та підтримка дітей, які постраждали в умовах конфлікту. Цей етап є не менш важливим, оскільки ті душевні та фізичні травми, завдані дітям, які потрапили до зони бойових дій, компенсувати особливо важко.

До таких заходів належать:

- забезпечення повернення дітей до родин, після збройного конфлікту (ч. 3 ст. 78 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, (Протокол I); ст. 9-10 Додатку II Конвенції про права дитини;
- право на захист та догляд після збройного конфлікту (стаття 9 Протоколу I) [7].

Важливе значення під час збройних конфліктів мають також міжнародно-правові механізми, які дозволяють фіксувати та документувати порушення щодо дітей, з метою подальшого притягнення винних до відповідальності. Відповідно до резолюції РБ ООН 1612 (2005), на підставі поданого Генеральним секретарем ООН плану дій щодо створення механізму спостереження та звітності щодо дітей та збройних конфліктів, у 2006 р. було створено механізм «Моніторинг і звітність про тяжкі злочини». Цей механізм покликаний забезпечити збір достовірної інформації про серйозні порушення прав дітей у збройних конфліктах [9].

Резолюцією РБ ООН 1261 (1999) було визначено шість видів тяжких злочинів, які вчиняються проти дітей під час збройних конфліктів: вбивство та тяжкі тілесні ушкодження дітей; вербування або використання дітей для бойових завдань; сексуальне насильство щодо дітей; викрадення дітей; використання шкіл та лікарень як воєнних об'єктів; відмова у створенні гуманітарного коридору для дітей.

Значним недоліком є той факт, що в системі міжнародно-правових механізмів ефективні лише ті механізми, які дозволяють фіксувати порушення, встановлювати винних осіб, але не дозволяють належним чином запобігти їх вчиненню.

Висновки. В умовах збройної агресії Російської федерації захист прав та інтересів дітей на сьогодні – одне з найважливіших завдань нашого суспільства.

Існування міжнародно-правових актів щодо захисту прав дитини під час збройних конфліктів не гарантує їх ефективну реалізацію під час ведення воєнних дій. На нашу думку, це пов'язано з тим, що законодавець у мирний час не міг передбачити виклики та питання, які потрібно буде регулювати у воєнний. Також сторони збройного конфлікту повинні чітко дотримуватися зобов'язань, щодо захисту цивільних осіб загалом, дітей, зокрема, не тільки за міжнародним гуманітарним правом, а й за нормами загального міжнародного права. Держава як основний відповідальний суб'єкт за безпеку її населення має підвищувати рівень координації і взаємодії щодо потреб дітей під час збройного конфлікту. В обстановці збройного конфлікту діти зазнають невимовно великих страждань, причому ці страждання матимуть довготривалі наслідки.

Захист прав дітей-громадян України, які безпосередньо знаходяться у ситуації збройного конфлікту, – це нагальна проблема, якою має опікуватися держава, але, на сьогодні не існує, ані відповідної законодавчої та нормативно-регуляторної бази, ані потрібного інституційного та організаційного забезпечення. Чинні нормативно-правові акти у сфері охорони прав дітей розраховані на мирний час і не завжди спрацьовують в наявних умовах, поки що не прийнято жодного уніфікованого акта, спрямованого на захист прав дітей під час збройних конфліктів, що унеможливило ефективне функціонування безпечного середовища для дітей.

Список використаних джерел

1. Аналітична записка щодо прав дітей, які отримали поранення, контузію або каліцтво внаслідок воєнних дій в Україні. URL: <https://r2p.org.ua/yaki-soczialni-ta-medychni-garantiyi-mayut-dity-shho-postrazhdaly-vnaslidok-voennyh-dij/> (дата звернення: 15.06.2022).
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 20.06.2022 р.).
3. Кривов'яз О. В. Захист прав дитини в умовах збройного конфлікту. Правничий вісник Університету «КРОК». Київ, 2017. С. 80–85.
4. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 7 вересня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення: 20.06.2022 р.).
5. Національний інститут стратегічних досліджень. «Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах». Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-dotrimannya-ukrainoyu-mizhnarodnikh-standartiv-zakhistu-prav> (дата звернення: 22.06.2022 р.).
6. IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 23.06.2022 р.).
7. Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 20.06.2022 р.).
8. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо викорінення найгірших форм дитячого праці від 1 червня 1999 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення: 25.06.2022 р.).
9. Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. Політичне життя. 2019. № 2. С. 6–14.
10. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення: 20.06.2022 р.).
11. Резолюція 1261 (1999), прийнята Радою безпеки 25 серпня 1999 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 20.06.2022 р.).
12. Резолюція 1379 (2001), прийнята Радою безпеки 20 листопада 2001 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 19.06.2022 р.).
13. Резолюція 1460 (2003) прийнята Радою безпеки 30 січня 2003 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 18.06.2022 р.).
14. Резолюція 1539 (2004) прийнята Радою безпеки 22 квітня 2004 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 22.06.2022 р.).

15. Резолюція 1612 (2005), прийнята Радою безпеки 26 липня 2005 р. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 23.06.2022 р.).

References

1. *Analitychna zapyska shchodo praw ditej, jaki otrymaly poranennja, kontuziui abo kalictwo vnaslidok wojennyh dij w Ukrainni. [Analytical note on the rights of children who were injured, contused or maimed as a result of military operations in Ukraine].* Retrieved from <https://r2p.org.ua/yaki-soczialni-ta-medychni-garantiji-mayut-dity-shho-postrazhdaly-vnaslidok-vojennyh-dij/> [in Ukrainian].
2. *Konwencija pro prava dytyny wid 20 lystopada 1989 roku. [Convention on the Rights of the Child of November 20, 1989].* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
3. Kryvovjaz, O. V. (2017). Zahyst praw dytyny w umowah zbrojnego konfliktu [Protection of children's rights in conditions of armed conflict]. *Prawnychyj visnyk Uniwersytetu «KROK» – Law Bulletin of «KROK» University, 1*, 80-85 [in Ukrainian].
4. *Fakultatywnyj protocol do Konwencji pro prava dytyny schodo uchasti ditej u zbrojnyh konfliktah (07.09.2000) [Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Participation of Children in Armed Conflicts of September 7, 2000].* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text [in Ukrainian].
5. *Sait Nacionalnogo instytutu strategichnyh doslidzen «Shchodo dotrymania Ukrainoju mignarodnyh standartiv zahystu prav ditej u zbrojnyh konfliktah» [National Institute of Strategic Studies. «Regarding Ukraine's compliance with international standards for the protection of children's rights in armed conflicts»].* Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-dotrimannya-ukrainoyu-mizhnarodnikh-standartiv-zakhistu-prav> [in Ukrainian].
6. *IV Genewska konwencija pro zahyst cywilnogo naselenja pid chas wojny (12.08.1949) [IV Geneva Convention for the Protection of the Civilian Population in Time of War of August 12, 1949].* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].
7. *Dodatkowi protokoly do Genewskych konwencji wid 12.08.1949, scho stosujtsja zahystu gertw wojny nemignarodnogo harakteru (08.06.1977) [Additional protocols to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the protection of victims of armed conflicts of a non-international character, of June 8, 1977].* Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 [in Ukrainian].
8. *Konwenciya pro zaboronu ta negaini zahody scodo wykorinenja najgirshykh form dytjachoji praci 01.06.1999. [Convention on the Prohibition and Immediate Measures for the Eradication of the Worst Forms of Child Labor of June 1, 1999.]* Retrieved from : <https://www.un.org> [in Ukrainian].
9. Turchenko, O. G. (2019). Prawo dytyny na bezpeku pid chas zbrojnego konfliktu [The child's right to safety during armed conflict]. *Politychne shczytja – Political life, 2*, 6-14 [in Ukrainian].
10. *Rymskyi statut Mignarodnogo kryminalnogo sudu 17.07.1998 [Rome Statute of the International Criminal Court of July 17, 1998].* Retrieved from <https://www.un.org> [in Ukrainian].
11. *Rezolucija 1261 (1999) RB OON 25.08.1999 [Resolution 1261 (1999), adopted by the UN Security Council on August 25, 1999].* Retrieved from <https://www.un.org> [in Ukrainian].
12. *Rezolucija 1379 (2001), RB OON 20.11.2001 [Resolution 1379 (2001), adopted by the UN Security Council on 20.11.2001].* Retrieved from <https://www.un.org> [in Ukrainian].
13. *Rezolucija 1460 (2003), RB OON 30.01.2003 [Resolution 1460 (2003), adopted by the UN Security Council on 30.01.2003].* Retrieved from <https://www.un.org> [in Ukrainian].
14. *Rezolucija 1539 (2004), RB OON 22.04.2004 [Resolution 1539 (2004), adopted by the UN Security Council on 22.04.2004].* Retrieved from <https://www.un.org> [in Ukrainian].
15. *Rezolucija 1612 (2005), RB OON 26.07.2005 [Resolution 1612 (2005), adopted by the UN Security Council on 26.07.2005].* Retrieved from : <https://www.un.org> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.2022.